SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 4
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

# ALISHER NAVOIYNING “MAHBUB UL-QULUB” ASARIDA AXLOQIY DIDAKTIKA VA SHAXS MA’NAVIYATINI SHAKLLANTIRISH MASALALARI

***Kenjayeva Saodat Nurmurod qizi***

***Buxoro davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi***

***Annotatsiya***

*Mazkur maqolada Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarida aks etgan axloqiy-didaktik qarashlar hamda ularning shaxs ma’naviyatini shakllantirishdagi ahamiyati ilmiy jihatdan yoritiladi. Asarda ilgari surilgan halollik, adolat, saxovat, kamtarlik, ilm-ma’rifat, insonparvarlik va odob-axloq tamoyillarining tarbiyaviy mohiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, mutafakkirning inson xulq-atvori, jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar va ma’naviy kamolotga oid qarashlarining pedagogik mazmuni ochib beriladi. Asardagi didaktik g‘oyalardan zamonaviy ta’lim-tarbiya jarayonida foydalanish imkoniyatlari hamda yosh avlodda yuksak axloqiy fazilatlarni shakllantirishdagi o‘rni asoslanadi.*

***Kalit so‘zlar***

*Alisher Navoiy, “Mahbub ul-qulub”, didaktika, axloqiy tarbiya, ma’naviyat, komil inson, halollik, adolat, saxovat, odob-axloq.*

Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asari o‘zbek mumtoz adabiyotining axloqiy-didaktik yo‘nalishidagi muhim manbalaridan biri hisoblanadi. Asar 1500-yilda yaratilgan bo‘lib, unda muallifning ko‘p yillik hayotiy kuzatishlari, ijtimoiy tajribasi, inson tabiati va jamiyat munosabatlari haqidagi mulohazalari umumlashtirilgan. Asar nomi “Ko‘ngillarning sevgani” ma’nosini anglatadi. Navoiy unda insonning ma’naviy qiyofasi, xulq-atvori, kasbiy mas’uliyati, jamiyatdagi o‘rni va axloqiy kamoloti bilan bog‘liq masalalarni yoritadi. Shu jihatdan “Mahbub ul-qulub”ni nafaqat adabiy yodgorlik, balki XV asr oxiridagi ijtimoiy munosabatlar, axloqiy qarashlar va ma’naviy qadriyatlarni o‘rganish imkonini beruvchi tarixiy-madaniy manba sifatida ham baholash mumkin.

Asarning muhim xususiyati shundaki, unda inson tarbiyasi mavhum nasihatlar bilan cheklanmaydi. Navoiy turli kasb egalari, davlat boshqaruvi vakillari, ilm ahli va boshqa ijtimoiy qatlamlarning faoliyatini tavsiflash orqali insonning jamiyat oldidagi mas'uliyatini ochib beradi. Muallifning yondashuvida shaxsning qadri uning egallab turgan lavozimi yoki moddiy imkoniyatlari bilangina emas, balki xulqi, vijdoni, bilim darajasi va boshqalarga munosabati bilan belgilanadi. Bunday qarash asarning tarbiyaviy mohiyatini kuchaytirib, uni axloqiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiluvchi didaktik manbaga aylantiradi. "Mahbub ul-qulub" muqaddima, uch qism va xotimadan tashkil topgan. Asarning birinchi qismi 40 fasldan iborat bo'lib, unda turli ijtimoiy tabaqalar va kasb egalarining xususiyatlari, fazilatlari hamda kamchiliklari tavsiflanadi. Ikkinchi qism 10 bobdan iborat bo'lib, unda yaxshi xulq-atvorning afzalliklari va salbiy xislatlarning oqibatlari yoritiladi. Uchinchi qism esa hikmatli fikrlar va tanbehlarga bag'ishlangan. Asarda nasriy bayon she'riy parchalar bilan uyg'unlashgan bo'lib, bu usul muallifning fikrlarini obrazli, ta'sirchan va esda qolarli tarzda ifodalashga yordam beradi.

Birinchi qismning didaktik ahamiyati shundaki, unda inson va jamiyat munosabatlari turli kasb hamda ijtimoiy mavqelar misolida tahlil qilinadi. Navoiy odil podshoh, vazir, olim, mudarris, tabib, savdogar, dehqon va boshqa toifa vakillarining faoliyatiga baho berar ekan, ularning zimmasidagi vazifalar va axloqiy majburiyatlarga e'tibor qaratadi. Masalan, tabibning bilimli va xushmuomala bo'lishi, rahbarning adolat bilan ish yuritishi, olimning bilimini foydali maqsadlarga yo'naltirishi kabi talablar kasbiy faoliyat bilan axloqiy mas'uliyat o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi. Ushbu yondashuvdan kelib chiqib, asarda insonning jamiyatdagi mavqei uning boshqalarga yetkazadigan foydasi va o'z vazifasini qay darajada vijdonan bajarishi bilan bog'liq holda talqin etilganini ko'rish mumkin. Ikkinchi qismda yaxshi va yomon xulq-atvor xususiyatlarining yoritilishi axloqiy tarbiyaning nazariy asoslarini tushunishga yordam beradi. Navoiy insonning ijobiy fazilatlarini ulug'lash bilan birga, uning salbiy odatlari qanday oqibatlarga olib kelishini ham ko'rsatadi. Bu usul o'quvchiga muayyan xatti-harakatni axloqiy mezonlar asosida baholash imkonini beradi. Uchinchi qismdagi tanbehlar esa hayotiy tajribani umumlashtirish, xatolardan saboq chiqarish va insoniy munosabatlarga ongli yondashish uchun muhim mazmun kasb etadi. Shu tariqa asarning uch qismi o'zaro bog'langan holda

insonni, jamiyatni va axloqiy xulqni anglashga yo‘naltirilgan yaxlit didaktik tizimni yuzaga keltiradi.

“Mahbub ul-qulub”dagi axloqiy didaktikaning muhim jihatlaridan biri — fazilat va illatlarni qarama-qarshi qo‘yish orqali tarbiyaviy xulosa chiqarishdir. Navoiy yaxshi xulqning jamiyatdagi munosabatlarni mustahkamlashini, yomon xulq esa ishonch va hamjihatlikka putur yetkazishini ko‘rsatadi. Bu qarash zamonaviy pedagogikada axloqiy tanlov, xatti-harakat oqibatlarini anglash va mas’uliyatli qaror qabul qilish tushunchalari bilan mazmunan uyg‘unlashadi. Asarda halollik va rostgo‘ylik insonning ma’naviy qiyofasini belgilovchi fazilatlar sifatida talqin qilinadi. Halollik shaxsning o‘z faoliyatida vijdon mezonlariga amal qilishi, boshqalarning haq-huquqlarini hurmat qilishi va manfaatlar to‘qnashuvi yuzaga kelganda adolatli yo‘lni tanlashida namoyon bo‘ladi. Rostgo‘ylik esa so‘z va amal o‘rtasidagi muvofiqlikni saqlash, yolg‘on va aldovdan tiyilish hamda o‘z fikrini mas’uliyat bilan ifodalashni anglatadi. Ushbu fazilatlar ta’lim jarayonida o‘quvchilarning akademik halolligi, mustaqil topshiriq bajarishi, o‘z xatosini tan olishi va o‘zgalarning mehnatini qadrlashi bilan bog‘liq ravishda o‘rganilishi mumkin.

Adolat g‘oyasi ham asarning asosiy axloqiy yo‘nalishlaridan biridir. Navoiy ijtimoiy mavqei yuqori bo‘lgan kishilarning faoliyatiga baho berishda ularning shaxsiy manfaatidan ko‘ra jamiyat farovonligi va insonlar manfaatiga munosabatini muhim mezon sifatida ko‘rsatadi. Ayniqsa, rahbarlik va davlat boshqaruvi bilan bog‘liq mulohazalarda adolatning ijtimoiy barqarorlik uchun ahamiyati namoyon bo‘ladi. Pedagogik nuqtayi nazardan ushbu qarash o‘quvchilarda tenglik, boshqalarning fikrini hurmat qilish, nizolarni xolis hal etish va jamoa manfaatlarini hisobga olish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qilishi mumkin. Saxovat, mehr-oqibat va insonparvarlik ham shaxs ma’naviyatining muhim tarkibiy qismlaridir. Navoiy insonning boshqalarga munosabatini uning axloqiy yetukligini namoyon etuvchi mezonlardan biri sifatida ko‘radi. Saxovat faqat moddiy yordam ko‘rsatish bilan cheklanmay, balki bilim ulashish, muhtoj kishini qo‘llab-quvvatlash, boshqalarning muammolariga befarq bo‘lmaslik va jamiyat manfaatiga xizmat qilishni ham qamrab oladi. Shu sababli asardagi bu g‘oyalar yosh avlodda hamkorlik, o‘zaro yordam va ijtimoiy mas’uliyatni

rivojlantirish uchun muhim ma’naviy asos bo‘la oladi. Shaxs ma’naviyati insonning qadriyatlari, axloqiy e’tiqodi, o‘z xatti-harakatlariga munosabati va jamiyat oldidagi mas’uliyatini anglashida namoyon bo‘ladi. “Mahbub ul-qulub” ushbu jihatlarni tarixiy-ma’naviy nuqtayi nazardan o‘rganish uchun muhim material beradi. Asarda turli insonlarning xulq-atvorini tahlil qilish, ularning faoliyatiga baho berish va muayyan hayotiy vaziyatlardan xulosa chiqarish orqali o‘quvchining axloqiy mushohada yuritishiga imkon yaratiladi. Asarning pedagogik imkoniyatlaridan biri — ibrat orqali tarbiyalashdir. Navoiy ijobiy fazilatlarni ulug‘lash va salbiy odatlarni tanqid qilish orqali o‘quvchini mustaqil baholashga yo‘naltiradi. Ta’lim jarayonida bu yondashuvdan foydalanish uchun o‘qituvchi asardagi muayyan fikr yoki tavsifni o‘quvchilarga taqdim etib, uning mazmunini zamonaviy hayotdagi vaziyatlar bilan qiyoslashni taklif qilishi mumkin. Masalan, adolatli rahbar haqidagi qarashlarni sinf jamoasida mas’uliyatni taqsimlash, barcha o‘quvchilarga teng munosabatda bo‘lish va qarorlarni asoslash bilan bog‘lash mumkin.

Ikkinchi pedagogik imkoniyat — o‘z-o‘zini tahlil qilish ko‘nikmasini rivojlantirishdir. Asardagi axloqiy mezonlar o‘quvchini o‘z xatti-harakatlarini baholashga, kamchiliklarini aniqlashga va ularni bartaraf etish yo‘llarini izlashga undaydi. Bunda o‘quvchilarga “Men qanday vaziyatda adolatli yo‘l tutdim?”, “Qaysi xatti-harakatim boshqalarga foyda keltirdi?”, “Xatolarimdan qanday xulosa chiqardim?” kabi savollar asosida fikr yuritish topshirig‘i berilishi mumkin. Bunday faoliyat asar mazmunini oddiy yodlashdan ko‘ra chuqurroq anglashga va uni shaxsiy hayot bilan bog‘lashga yordam beradi.

Uchinchi imkoniyat — muloqot va ijtimoiy mas’uliyat madaniyatini shakllantirishdir. Navoiy asarida turli kasb egalari va ijtimoiy guruhlar o‘rtasidagi munosabatlarga e’tibor qaratilgani sababli undan jamoaviy muhokama, munozara va muammoli vaziyatlarni tahlil qilishda foydalanish mumkin. O‘quvchilar muayyan xatti-harakatning sabablarini aniqlash, uning boshqalarga ta’sirini baholash va muqobil yechimlarni taklif etish orqali o‘z fikrini asoslashni o‘rganadilar. Shuni ta’kidlash kerakki, “Mahbub ul-qulub” XV asr oxiridagi ijtimoiy va ma’naviy muhitda yaratilgan asardir. Shu sababli uni zamonaviy ta’limda qo‘llashda tarixiy sharoitni hisobga olish, o‘sha davrga xos ijtimoiy tasavvurlarni bugungi pedagogik tushunchalar bilan aynan bir xil deb qabul qilmaslik

lozim. Asarning zamonaviy ahamiyati, avvalo, unda ilgari surilgan axloqiy masalalarni tarixiy kontekstda tushunish va ularning bugungi hayot bilan bog‘liq jihatlarini tanqidiy tahlil qilish orqali namoyon bo‘ladi.

Umuman olganda, “Mahbub ul-qulub”ni ta’lim-tarbiya jarayonida o‘rganish tarixiy merosni anglash bilan birga, o‘quvchilarning ma’naviy dunyosini boyitish va axloqiy mulohaza yuritish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun ham imkoniyat yaratadi. Bunda asarning tarixiy xususiyatlarini saqlagan holda, uning tarbiyaviy g‘oyalarini zamonaviy pedagogik vazifalar bilan bog‘lash, matnga asoslangan tahlil va mustaqil fikrlashga ustuvor ahamiyat berish muhimdir.

**Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Ibragimov X., Abdullayeva Sh. Pedagogika nazariyasi (darslik). T., «Fan va texnologiya», 2008. 288-b.

2. Kenjayeva S.N. Temuriylar davriga oid pedagogik asarlarda axloq masalalari // European science international conference: Modern problems in education and their scientific solutions. Vol. 3 No. 3 (2026) . 347-349-b.

3. Kenjayeva S.N. Temuriylar davri adabiy merosida komil inson tarbiyasi masalalari // Global Academic Conference on Research and Innovation. Volume 2, Issue 4 GACRI 2026/ New York/The Usa. 54-57-b.

4. Kenjayeva S.N. Temuriylar davri pedagogik tafakkurida ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning o‘rni // International Conference on Contemporary Research ICCR–2026. 96-99-b.

5. Mardonov Sh., Zokirova U. Pedagogika nazariyasi va tarixi [Matn]: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: «Ishonchli hamkor», 2021. - 272 b.

6. Roziqov O. R. va boshqalar. Didaktika. T., "Fan", 1997, 111-b.

7. Xodjayev B.X. Umumta’lim maktabi o‘quvchilarida tarixiy tafakkurni modernizatsiyalashgan didaktik ta’minot vositasida rivojlantirish: Pedagogika fanlari doktori. ... diss. –Toshkent, 2016. – 314 b.